

לשוננו לעם

עורכים: ע' איתן ומ' מדן

כרך יט, תשכ"ח

האקדמיה ללשון העברית
מוגן בזכויות יוצרים

בירורי לשון *
 יו. שידוד המערכה

בימי הביניים נתחזקה מאוד בין היהודים האמונה בשלטון הכוכבים על העולם השפל וגורל בני האדם, ובתחילת שנות האלף הזה התפשטה האסטרולוגיה בין חכמי ישראל. ר' אברהם בן עזרא (הראב"ע, 1092—1167), גדול האסטרולוגים היהודים, שר על גורלו המר: «אויה לאיש עני נולד בלי כוכב». לסדר הכוכבים ועמידתם בשמים קראו מערכה (constellation). מערכת הכוכבים, מערכת המשרתים (=שבעת כוכבי הלכת חל"ם כצנ"ש¹), מערכת השמים, המערכות העליונות, ולשינוי גזירות המערכה נוצר הביטוי שידוד המערכה. מה פירוש ניב זה בספרות הישנה ומה מקורו? יש קוראים את השי"ן של «שידוד המערכה» בסיבולת,

* עיין «לשונונו לעם» ל—לא, לג, לה, לח, מ—מא, מב, מג,

מה—מו, מט, סג, עג, סה, קלח.

1. חל"ם כצנ"ש = ר"ת חמה, לבנה, מאדים, כוכב, צדק, נוגה,

שבתאי. ועי' רש"י ברכות נט ע"ב, ד"ה שבתאי.

בשי"ן ש מא ל, בגזרם את הפועל הזה מן שִׁדְד הנמצא
 במקרא פעמיים («הכל היום יחרוש החרוש לזרוע, יפתח
 וישִׁדד אדמתו», ישעיה כח, כד; יחרוש יהודה ישִׁדד־לו יעקב,
 הושע י, יא), שפירושו: לכתוש הרגבים ולישר תלמי השדה
 ופני האדמה (מזה החידוש משִׁדְדָה). ברם פירוש זה
 לשידוד המערכה בטעות יסודו. בבראשית יז, א כותב
 הראב"ע: «שדי, שם התואר... ורבים פירשוהו מגזרת שודד,
 שהוא מנצח ומתגבר». ובשמות ה, ג הוא כותב: «מלת שדי
 קשה בפירוש... והנגיד רב שמואל (992—1055) פי' בו
 מלשון ערבי אלקהאר, ופירושו מנצח ותקיף... ויפה פירש...
 ידענו כי השם ברא ג' עולמות (העולם השפל, העולם האמצעי
 הוא עולם הכוכבים והמזלות, והעולם העליון הוא עולם
 המלאכים), והעולם השפל יקבל כח מהעולם התיכון, כל אחד
 מהפרטים [יקבל את כוחו] כפי מערכת העליונה... אם היתה
 הנפש חכמה והכירה מעשי השם... אם יש במערכת הכוכבים
 בעת ההריון רעה שתבא עליו ביום ידוע, השם שדבק בו
 יסבב סבות להצילו מרעתו. וככה אם יש במערכה שיהיה
 עָקָר, השם יתקן לו כח תולדתו (=טבעו) ויוליד... על כן
 אמר השם לאברהם קודם וארבה אותך¹ אני אל שדי
 (בראשית יז, א—ב), שפירושו מנצח המערכות
 העליונות. לא שהמערכה תשחת (=יוקח ממנה כוח
 שלטונה על העולם השפל), רק שידע הדבק בשמו, שמחדש

1. «וארבה אותך» הוא לשון הכתוב, ובראב"ע ווארבה את

זרעך — לפי תוכן הברכה.

לו [ה'] טוב, שלא יהיה במערכתו"². הראב"ע כותב מנצח המערכות, והרמב"ן (1194—1270) בהביאו בבראשית יז, א את דבריו על השם שדי אומר: "ור' אברהם פירשו בשם הנגיד ר' שמואל ז"ל מגזרת שוודד, כלומר מנצח ומשדד מערכות השמים"³. הרמב"ן הוא, כנראה, הראשון המשתמש בצירוף זה, שנפוץ אח"כ בספרות ימי הביניים: "שהוא מנצח ושוודד מערכת העליונה ועושה נסים נסתרים לצדיקים" (ר' מאיר אלדבי, שבילי אמונה, א, במאה הארבעה עשרה)⁴; "כמה מעלות טובות למקום עלינו וכו', שעשה בהם שפטים... אע"פ שהקב"ה לא ישדד המערכות

-
2. האברבנאל כותב על זה: "הראב"ע פי', ששדי ענינו שוודד המערכות ומבטלם כרצונו מפני הדבק בו, או הוא כדברי הנגיד רב שמואל, שפירושו מנצח ותקיף, ושניהם קרובים בענין. האמנם עם ההסתכלות אין האמת אתם, לפי שעם היות ה' יתברך מבטל המערכות העליונות, הנה אין ראוי שיקרא שוודד או משדד, כי ענין שוודד הוא גזלן, מעול וחומץ... ואיך יכנה הכתוב את השם הנכבד בתואר מגונה אשר כזה", והוא מפרש שם שדי פירוש אטימולוגי אחר.
3. יש נוסח ומשוודד, וגם במקרא יש בבניין פיעל ובבניין פועל: משדד אב (משלי יט, כו), ישודד מצבותם (הושע י, ב).
4. בלשוננו כרך לא, ע' 314 מתפרשים במאמר "ממילון ההשכלה" דברי וויזל "יפתחו וישדדו את לבם" מלשון ושוודד מערכת העליונה של ר"מ אלדבי. ברם וויזל השתמש בלשון המקרא שבישעיה, ואילו בדברי אלדבי השי"ן בשיבולת, בשי"ן ימין, שידוד המערכה שלנו.

העליונות ולא יסיר גבורת השרים... אבל לשדד המערכות ולבטל כחות העליונים מפני תחתונים זה באמת היתה מעלה רמה לישראל" (ר' יצחק אברבנאל, 1437—1588, זבח פסח, פירוש על ההגדה). והרבה כיוצא בהם⁵. וראוי לציין, שמערכה במובן האסטרולוגי שגורה בפי כל העדות: היא נכנסה לדיבור ההמון בלשון היודית. זאלסט מיר די מערכה [marukhe] נישט פֿאַרזאָגען (= אל תקלקל לי באמרי פיך את המערכה); והספרדים אומרים בתפילת "הנותן תשועה למלכים": "מלך מלכי המלכים ברחמי ירים ויגביה כוכב מערכתו".

יח. מה גם

בספרותנו נפוץ מאוד צירוף זה במובן "ביחוד, על אחת כמה וכמה". חלקי הדיבור והפירוש של שתי המלים הם: מה — מלת תואר-הפועל של האיכות והמידה לתימהון ולזופלגה, כמו "מה נורא המקום הזה" (בראשית כח, יז).

5. הרבה מובאות יש במילון בן־יהודה: ערך מערכה, כרך ו', ע' 3198—3200, ערך שדר, שידוד; י"ד, 6906, 6907, 6910. — קריאה מוטעית בסי"ן הוכנסה ע"י מגיהים: בכתבי אחד העם בכרך אחר, ע' ש"ס, א, באמצע: המשדות מערכת הטבע; ש"ס ב, למעלה: לשדד מערכת הטבע (מאמר שלטון השכל, ריש פרק ב). — אין זו קריאת אחת, ואין נקודת שי"ן שמאל במהדורה הראשונה, ברליון. כמו כן בספר הפילוסופיה של היהדות מאת יצחק גוטמן, ע' 262, סוף המבוא: ושידוד מערכה בבעיות הפילוסופיה.

„מה טובו אהליך יעקב“ (במדבר כד, ה), ופירושה — „מאוד“.
גם — תואר-פועל של האופן להרחבה והוספה, פירושו
„עוד יותר“, כמו „ויאהב גם את רחל מלאה (בראשית כט, ל).
ביטוי זה נתחדש ע"י חכמי הספרדים, מפרשי המקרא
המאוחרים, ופשט בשימוש במאה השש עשרה והשבע עשרה.
מוצאים אנו אותו אצל ר' יוסף קארו (1488—1575) בהקדמתו
ל„בית יוסף“ על טור אורח חיים (דפוס ראשון וויניציאה
1550/1551: „השכחה מצויה באדם, ומה גם בדברים רבי
ההסתעפות“). כמו כן קוראים אנו בהקדמתו למשנה תורה של
הרמב"ם: „ומי כמוהו מורה בלשון קצר וצח בלשון המשנה,
והדורות הבאים אחריו קצרה ידם מלהבין דבריו... גם נעלם
מהם מוצא כל דין ודין. ומה גם כאשר השיג עליו הרב ר'
אברהם בן דוד“.

ר' יהושע בועז לבית ברוך (במאה השש עשרה) כתב
בהקדמתו ל„שלטי הגבורים“ על הרי"ף: „וחשתי להראות
בתלמוד, סביב סביב לוי, מקום כל דין שעליו פסק האלפסי...
ראיתי שעם מיימון, סמ"ג וטור אין לחבר עליהם בתלמוד
הוראת מקומותיהם, כי זולתם אין צריך לחפש אחריהם, יען
פירוש המשניות וספר האשרי לפניו עם הגמרא, מה גם פירוש
רש"י ותוספות“ (סביוניטה 1554/1555).

הרב הרופא ר' יצחק יעבץ (קושטא, במאה השש
עשרה) כותב בפירושו על הפסוקים בתהלים כב, יב—יג,
„אל תרחק ממני כי צרה קרובה כי אין עוזר, סבבוני פרים
רבים“: „כי צרה קרובה לזאת הצרה (שאם תרחק ממני
יעזבוני אהבי ולא יהא ע"י כך עוזר לי) ומה גם כי כבר

סבבוני פרים רבים" (פירוש "תורת חסד" על תהלים במקראות גדולות קהלות משה, אמשטרדם 1727. דפוס ראשון בערך 1593). המו"ל האשכנזי משתמש אף הוא בביטוי זה, בהשפעת לשון המפרשים הספרדים של מקרא גדולה שלו, וכותב בהקדמתו לכתובים: "אמר משה פרנקפורט, כבר דברתי דברי בהשלשה חלקים על התורה ונביאים ראשונים ואחרונים על מעשה הספר הנכבד והנורא הזה כאשר נדפס מאז כמה פעמים, ומה גם עתה אשר הוספתי עליו תוספות".

בפירוש "אור החיים" על התורה (דפוס ראשון, ליוורנו 1742) מאת ר' חיים בן עטר (יליד מרוקו, נפטר בירושלים) נמצא הצירוף זה גם לעשרות בכל אחד מחמשת החומשים. "אור החיים הקדוש" נתחבב ביותר על ה"חסידים" של מזרח אירופה ושל ירושלים, וכנראה שמן ספר זה חדר הביטוי תחילה לספרות העברית החדשה בדרום מזרח אירופה, בגליציה ואוקריינה.

מה מקור ניב זה שבספרות המפרשים והרבנים? מה גם נמצא פעם אחת בפסוק, שנתקשו בו הרבה המפרשים. במלכים א, יד, יד אומר אחיה לאשת ירבעם: "והקים ה' לך מלך על ישראל אשר יכרית את בית ירבעם זה היום ומה גם-עתה. התרגום הארמי מפרש, שיכרית המלך את זרע ירבעם הקיימים עכשיו, יו מא דין, ומה שיזולד מהיום והלאה, ואף דאת יליד מִבְּכֵן וְלִהְלֵא. פירוש דחוק זה נתקבל ע"י רש"י, הרלב"ג ור' יצחק אברבנאל. לרד"ק פירוש אחר לפסוק זה. ברם אף לו אין לצירוף ומה גם עתה המובן של צירופנו מה גם. רק ר' שמואל לאניאדו מפרש בספרו "כלי

יקר" על נביאים ראשונים (וויניציאה 1603) ואומר: "כבר
 הקים לו מאז (= לפני הולדת ירבעם כבר גזר ה' והקים)
 מלך אשר יכרית את בית ירבעם... ומה גם עתה, ר"ל אם
 קודם הבראות ירבעם הקים לו השי"ת שטנו אשר יכרית
 את ביתו, ומה גם עתה (= על אחת כמה וכמה עכשיו)
 שיצאו מעשיו מן הכח אל הפועל, ועתה שראה תשובת הזקן
 נביא השקר ולא שב הוא". — מדברי ר"ש לאנייאדו, שאינו
 מפרש את הצד הלקסיקאלי של הצירוף מה גם, ואינו אומר,
 שמובנו הוא "על אחת כמה וכמה, קל וחומר", והוא רק
 מכניס תוכן של קל וחומר לכאן, ניתן לשער, שהצירוף
 במקרא נתפרש מכבר ע"י מפרשים בלתי-קלאסיים ולא-
 ידועים לנו במובן "מכל שכן, קל וחומר", והתחילו משתמשים
 בו בלשונם, וכן נמצא כבר ב"אגרת קינה ונחמה והספד
 כדמות אשכבה" מאת ר' פרופייט דוראן הלוי על דון אברהם
 יצחק הלוי מגירונה (מרחשוון שנת קנ"ד, 1393): ומי שהגיע
 אל המדרגה הזאת מהשלמת נפשו הנה המות יותר טוב לו
 מן החיים, ומה גם עתה בימים האלה ימי הרעה אשר יאמר
 כל משכיל אין לי בהם חפץ (ספר מעשה אפד, שיצא לאור
 ע"י י"ט פרידלנדר ויעקב כהן, ווינה, תרכ"ה, עמ' 192).